

Μνήμων

Τόμ. 8 (1982)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΟΝ

ΤΟΜΟΣ ΟΓΔΟΟΣ

ΣΠ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ: Φορολογία και δεχρηματισμός στην οικονομία των βαλκανικών χωρών (15ος-16ος αι.) ● ΑΝΤ. ΛΙΑΚΟΣ: Οι φιλελεύθεροι στην επανάσταση του 1862. 'Ο πολιτικός σύλλογος «Ρήγας Φεραίος» ● ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΑΡΔΑ: Πολιτισμικοί στρατηγικοί στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα ● ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΒΛΑΣΣΗ: 'Η συμμετοχή των Έκτακτων στα Όρλωφικά (1770) και η άνειραση της Βενετίας ● ΑΛΕΚΑ ΜΠΟΥΤΖΟΥΒΗ - ΜΠΑΝΙΑ: Τό Καποδιστριακό κόμμα 1832-1833. 'Από την ήττα στον παραγκωνισμό και την καταδίκη ● Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ: Συγκριτισμός ● ΟΛΓΑ ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ: Τό μονόφυλλο του Ρήγα του 1797. Παρατηρήσεις στη νεοελληνική εικονογραφία του Μεγάλου 'Αλεξάνδρου ● Γ. ΜΟΥΡΕΛΟΣ: 'Η προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους συμμάχους (Σεπτέμβριος 1916-Ιούνιος 1917) ● Η. FLEISCHER: Νέα στοιχεία για τη σχέση Γερμανικών άρχων κατοχής και Ταγμάτων 'Ασφαλείας ● Ε. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ: Τό πρόβλημα των γενεαλογιών στην 'Ιστορία ● Π. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ: 'Η έμπορική έταιρική συνεργασία του βενετικού οίκου Ταρωνίτη - Θεοτόκη και των αδελφών Γ. και Θ. Παρηγόρα των (1732-1737) ● ΑΡ. Κ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ: 'Ένα άγνωστο επεισόδιο και μία ελληνική μαρτυρία για τό πέρασμα του Λεάκε από τη Ταρσίτση της Θεσσαλίας ● Γ. ΚΟΚΚΙΝΑΣ: 'Ισοκράτους λόγος τρεῖς: Φιλωργενία c. 1495 ή Ρώμη c. 1517; Γέρω από μία διάφθορα στον Legrand. ● Θ. ΒΕΡΕΜΗΣ: 'Η άσημαντη μαρτυρία ● Γ. ΜΠΟΚΟΣ: Συμπληρωματικά στοιχεία σχετικά με την πρόταση του Π. Μαρκίδη-Πούλιου για έγκαιρή καταστολή τυπογραφείου στα 'Επτάνηρα ● Τ. Ε. ΣΚΑΒΕΝΙΤΗΣ: Βιβλιολογικά Α' ● Χ. ΛΟΥΚΟΣ: 'Η ένδειξη προσόδων κατά την Καποδιστριακή περίοδο. ● ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1977

ΑΘΗΝΑ 1980 - 1982

ΕΝΑ ΑΓΝΩΣΤΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ ΚΑΙ ΜΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΤΟΥ ΛΕΑΚΕ ΑΠΟ ΤΗ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Κ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.242](https://doi.org/10.12681/mnimon.242)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Α. Κ. (1982). ΕΝΑ ΑΓΝΩΣΤΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ ΚΑΙ ΜΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΤΟΥ ΛΕΑΚΕ ΑΠΟ ΤΗ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ. *Μνήμων*, 8, 303-314. <https://doi.org/10.12681/mnimon.242>

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΕΝΑ ΑΓΝΩΣΤΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ ΚΑΙ ΜΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΤΟΥ LEAKE ΑΠΟ ΤΗ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Μέσα στη διερεύνηση του περιηγητικού φαινομένου στον ελληνικό χώρο, ή μελέτη των αντιδράσεων των πληθυσμών του σ' αυτό, γενικά ή ειδικά, δέν έχει βρεί ακόμη τὸ δρόμο μιᾶς καθολικότερης μελέτης. Μιᾶ προσπάθεια συγκέντρωσης τῶν ειδικῶν μαρτυριῶν γιὰ τὶς ἀντιδράσεις αὐτές, κατεσπαρμένον μέσα σὲ μιὰ πληθώρα ποικίλων κειμένων,¹ ἢ ἡ ἀνακάλυψη καὶ ἡ παρουσίασή τους μέσα ἀπὸ ἀθησαύριστα κείμενα ἢ ἄλλες ἔγγραφες μαρτυρίες² ἀποτελεῖ τὴ βασικὴ προϋπόθεση γιὰ μιὰ συνθετικὴ μελέτη πάνω σ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ τοῦ περιηγητικοῦ φαινομένου, ποὺ ἀναμφισβήτητα ἀποτελεῖ μιὰ βασικὴ πηγὴ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ἐλληνισμοῦ στὶς ἐποχὲς τῆς τουρκοκρατίας καὶ βενετοκρατίας. Οἱ μαρτυρίες —ὅποιασδήποτε μορφῆς— τῶν σύγχρονων μὲ τοὺς περιηγητὲς κατοίκων τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου, οἱ μνεῖες ἐγγράφων τῆς τουρκικῆς διοίκησης ποὺ τοὺς ἀφοροῦν, καθὼς καὶ ἀναφορὲς στὰ ἴδια τὰ περιηγητικὰ κείμενα, σχετικὰ μὲ τὶς θέσεις καὶ ἀντιδράσεις τῶν πληθυσμῶν, εἶναι οἱ βασικὲς πηγὲς γιὰ τὴ σύνθεση τῆς καθολικῆς μελέτης ποὺ ἀναφέραμε. Πρόσθετα, οἱ μαρτυρίες τῶν σύγχρονων εἶναι στοιχεῖα ποὺ μποροῦν, μετὰ ἀπὸ προσεκτικὴ ἀξιολόγησή τους, νὰ χρησιμεύσουν στὴ διερεύνηση τῆς προσωπικότητας τῶν περιηγητῶν, πέρα ἀπὸ τὴ μαρτυρία ποὺ προσφέρουν τὰ κείμενά τους ἢ τὴ γενικὴ ἢ εἰδικὴ προσφορὰ καὶ θέση τους ἀπέναντι στὸν νεοελληνισμό.

Μιὰ μικρὴ συμβολὴ στὸ θέμα αὐτὸ θέλει νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ παρουσίαση μιᾶς ἀθησαύριστης μαρτυρίας γιὰ τὸ πέρασμα τοῦ ἄγγλου περιηγητῆ Leake ἀπὸ τὴν κωμόπολη τῆς Θεσσαλίας, τὴ Τσαρίτσανη, ἢ ὁποία περιέχεται στὸ περιηγητικὸ τοῦ Ἄγγλου Urquhart ποὺ πέρασε ἀπὸ τὴ Τσαρίτσανη τὸ 1830,³ καὶ ἀναφέρεται σὲ ἕνα συμβάν ποὺ τοῦ διηγήθηκαν δυὸ Ἕλληνες σχετικὰ μὲ τὸ πέρασμα ἀπ' ἐκεῖ τοῦ συνταγματάρχη Leake.

Ὁ Leake πέρασε ἀπὸ τὴ «Τζαρίτζενα», ὅπως τὴν γράφει ἐλληνικὰ στὸ κείμενό του, στὶς 9 Δεκεμβρίου τοῦ 1806, καὶ ἀναφέρει πὼς ἦταν μιὰ ἐλλη-

1. Ἀφειρητρία εἶναι πάντα ἡ συλλογὴ ἐνθυμήσεων τοῦ Σπ. Λάμπρου ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ του *Νέος Ἑλληνομνήμων*.

2. Βλ. Α. Κ. Σ τ α υ ρ ὀ π ο υ λ ο ς : Οἱ περιηγήσεις στὴ Θεσσαλία τῶν Σουηδῶν J. J. Bjornstahl (1779) καὶ A. F. Sturtzenbecker (1784). Αὐτόγραφα τους σὲ κώδικες μοναστηριῶν καὶ χρονολογικὰ σημεῖωματα τῆς ἐποχῆς. Προεκτάσεις πάνω σὲ προβλήματα μελέτης τοῦ περιηγητισμοῦ στὸν ἐλληνικὸν ἄνθρωπον, (τυπώνεται :) *Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 25 (1982).

3. D. Urquhart, *The spirit of the East*. In two Volumes. 2nd Edit. London 1839. Ὁ Ἄγγλος David Urquhart (1805 - 1877) προσωπικότητα μὲ πλούσια μόρ-

νική πόλη με 700 έως 800 σπίτια.⁴ Ο Urquhart έφτασε στη Τσαρίτσανη στα τέλη του Ιουλίου και έκανε εκεί σταθμό στην πορεία του από τη Λάρισα προς τον Όλυμπο, σε εκπλήρωση μιας «ίσχυρης επιθυμίας» να συναντήσει και να γνωρίσει τους άρματωλούς που ήσαν σκορπισμένοι στις κορυφές του.⁵

Τόν συνόδευε ένας Έλληνας που είχε σπουδάσει στο σχολείο της Τσαρίτσανης αλλά είχε να πάει εκεί δώδεκα χρόνια, και που τον οδήγησε να γνωρίσει τον παλιό του δάσκαλο.

Πριν προχωρήσουμε στην περιγραφή του επεισοδίου των δυο Έλλήνων με τον Leake είναι σκόπιμο να παραθέσουμε τα όσα γράφει γι' αυτούς ο Urquhart καθώς και μερικές παρατηρήσεις του για την τότε κατάσταση της Τσαρίτσανης.

[...] Μπαίνοντας στην πόλη, μου φάνηκε ότι αυτή είχε ξεφύγει από την εικόνα της ερήμωσης που τώρα τελευταία είχα συνηθίσει να βλέπω. Και όμως έδω αισθάνθηκα τις δυστυχίες, στις οποίες αυτή ή χώρα έπεσε θύμα, να μου παρουσιάζονται με ένα τόσο έντυπωσιακό τρόπο [...].⁶

Οι δυο Έλληνες ήσαν, ο παλιός δάσκαλος του συνοδού του Urquhart και ένας δημογέροντας της Τσαρίτσανης. Η περιγραφή που τους γίνεται από τον περιηγητή μας είναι χαρακτηριστική τόσο γι' αυτούς, όσο και για την κατάσταση που επικρατούσε τότε στην Τσαρίτσανη. Ο νεαρός συνοδός αναζήτησε τον παλιό του δάσκαλο, και ο Urquhart γράφει :

φωση, που πήρε στην Αγγλία και στην Εύρώπη, έφθασε στις άρχες του 1827 στην Ελλάδα και έλαβε μέρος στον επαναστατικό αγώνα ως αξιωματικός του ναυτικού. Τραυματίστηκε στις επιχειρήσεις της Χίου, ενώ ο αδελφός του Charles σκοτώθηκε, το Μάρτιο του 1828, στις επιχειρήσεις της Γραμπουσας. Το Μάρτιο του 1830, ξεκίνησε για μια περιήγηση εκτός των συνόρων που καθόριζε το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, και επισκέφτηκε την Ήπειρο, τη Θεσσαλία, τη Μακεδονία. Γνωρίζοντας ελληνικά, ήλθε σε επαφή με τους Έλληνες και τους Τούρκους των περιοχών αυτών, και το ταξιδιωτικό του είναι γεμάτο από ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις και κρίσεις για την κατάσταση εκεί. Κατόπιν μπήκε στη διπλωματική υπηρεσία, όπου σημαντικός υπήρξε ο ρόλος του σαν γραμματέας της πρεσβείας τους στην Κωνσταντινούπολη. Μετά άσχολήθηκε με την πολιτική και χρημάτισε βουλευτής στη Βουλή των Κοινοτήτων. Έγραψε, πριν και μετά το ταξιδιωτικό αυτό, και άλλα ενδιαφέροντα βιβλία.

Βλ. σχετικά Dictionary of National Biography (DNB), τ. 20, σ. 43 - 45.

4. William Martin Leake, Travels in Northern Greece. In four volumes. London 1835, τ. III, σ. 347 (ανάτυπωση : Amsterdam 1967). Σχετικά για τον Leake βλ. The Dictionary of National Biography, τ. 11, σ. 764 - 5 και τη μελέτη του Γ. Π. Σαββίδη, «Ο Μιλόρδος - Ποιητής και ο συνταγματάρχης - Τοπογράφος (George Gordon Lord Byron and William Martin Leake), Περιηγήσεις στον Έλληνικό χώρο, Έπιλεγόμενα Κ. Θ. Δημαρά, Αθήνα 1968, σ. 91 - 100. (Σχεδιάγραμμα χρονογραφίας Ούίλιαμ Μάρτιν Λήκ σ. 101 - 111) [= Έποχές τχ. 43, Νοέμβριος 1966, σ. 480 - 500].

5. Urquhart, ό.π., σ. 381.

6. Urquhart, ό.π., σ. 386.

[...] Γρήγορα βρήκαμε τὸ σπίτι του, ἀλλὰ ἡ πόρτα ἔλειπε. Ἀφοῦ τὸν καλέσαμε γιὰ ἀρκετὸ διάστημα, παρουσιάστηκε σὲ ἕνα παράθυρο ἕνα γερασμένο κεφάλι μὲ μιά, λίγο μαύρη, γενειάδα καὶ γυαλιὰ στὴ μύτη. Περάσαμε τὴν πόρτα καὶ σὲ κάποια ἀπόσταση βρήκαμε τὸ δρόμο ποὺ ὀδηγοῦσε ἐκεῖ ποὺ κατοικοῦσε ὁ "λογιότατος" [ἑλληνικὰ στὸ κείμενο] ἀφοῦ μπήκαμε ἀπὸ μιὰ τρύπα ποὺ ὑπῆρχε στὸ μαντρότοιχο τοῦ κήπου. Βρήκαμε τὸ δάσκαλο νὰ κάθεται πάνω σ' ἕνα χαλὶ στὴν ἄκρη ἑνὸς μεγάλου χώρου ποὺ ἦταν κάποτε διαρριζωμένος σὲ πολλὰ δωμάτια. Οἱ διαχωριστικοὶ τοῖχοι ἦσαν πεσμένοι κάτω καὶ τὸ πάτωμα ἦταν κατεστραμμένο ἀρκετά. Τὰ τελευταῖα τρία χρόνια εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ «κονάκι» τῶν Ἀλβανῶν. Ἔτσι ὁ δάσκαλος ἔμπαινε ἐκεῖ ἀπὸ μιὰ κρυφὴ εἴσοδο, ἀφοῦ εἶχε διαπιστώσει πὼς θὰ ἦταν ἀρκετὰ δαπανηρὸ νὰ ἐπισκευάσει τὴν πόρτα καὶ ἔτσι ζοῦσε μέσα στὰ ἐρεῖπια χωρὶς καμμιὰ ἐνόχληση. Γελοῦσε μὲ τὴν καρδιά του καθὼς μοῦ διηγίονταν τὴν ἱστορία του, κτυπώντας τὸ δάχτυλο στὸ μέτωπό του, σκόπιμα, δείχνοντας πὼς γνωρίζει κάτι παρόμοιο μὲ τὴν ἀγαπημένη στάση τοῦ Swift.

Μετὰ πῆγα νὰ ἐπισκεφτῶ ἕναν ἀπὸ τοὺς παλιοὺς πλούσιους κατοικοὺς τῆς περιοχῆς καὶ ὅπως ὁ «διδάσκαλος» μοῦ εἶπε, ἦταν ἄνθρωπος μελετημένος καὶ φιλόσοφος. Μπήκαμε μέσα σὲ μιὰ μεγάλη αὐλὴ, ποὺ τὴν περιέβαλαν κτίρια μιᾶς σημαντικῆς ἔκτασης. Περπατήσαμε μέσα ἀπὸ ἀρκετὲς ξεχαρβαλωμένες εἰσόδους καὶ διαδρόμους, ἀλλὰ δὲν βρήκαμε ψυχὴ. Τελικὰ μᾶς ἀπάντησε μιὰ διαπεραστικὴ καὶ ραγισμένη φωνή, κι ἀπὸ τὸν ἦχο ὀδηγηθήκαμε σὲ ἕνα μικρὸ δωμάτιο ὅπου βρήκαμε τὸν φιλόσοφο ποὺ ἀναζητούσαμε, καθισμένο σὲ μιὰ γωνιὰ πάνω σὲ μιὰ μπέρτα νὰ γράφει πάνω σ' ἕνα σκαμνί. Βρέθηκε σὲ μεγάλη ἀμνηχανία ἀπὸ τὴν ξαφνικὴ καὶ ἀπρόσμενη ἐμφάνιση ἑνὸς Εὐρωπαίου, ἀλλὰ ἀμέσως πῆρε τὸν ἀέρα μιᾶς ἀφύσικης ἡρεμίας.

Ἐνοιωθα ταυτόχρονα εὐχαριστημένος καὶ λυπημένος παρατηρώντας τὴν ἀντίθεση ποὺ φανέρωνε αὐτὸς ὁ χαρακτήρας σὲ οὐχὲν μὲ τοὺς συνεχεῖς καὶ χωρὶς περιεχόμενο θρήνους καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν Ἑλλήνων. Οὔτε μιὰ φορὰ δὲν ἔκανε νύξη γιὰ τὰ παθήματα τοῦ λαοῦ καὶ τὶς προσωπικὲς του δυστυχίες· καὶ μὲ πολλὴ τέχνη μεταχειρίστηκε ἕνα γέιτονα γιὰ νὰ φτιάξει καὶ νὰ μᾶς φέρει καφέ, σὰν νὰ ἦταν ἄνθρωπος στὴν ὑπηρεσία του. Μοῦ εἶπε πὼς ἐγκατέλειψε τὴν αὐλὴ καὶ τὸ σπίτι του σ' αὐτὴ τὴν ἄθλια κατάσταση ποὺ τὸ εἶδα, γιὰ λόγους ἀπόλυτης σκοπιμότητας, γιατί ἔτσι δὲν θὰ τραβοῦσε τὴν προσοχὴ τῶν Ἀλβανῶν. Ἦταν ἡ πρώτη φορὰ ποὺ γνωρίζα ἕναν ἀστὸ Ἕλληνα, ποὺ δὲν μοῦ ἔκανε μιὰ παράθεση τῶν δυστυχιῶν του καὶ τῆς φτώχειας του (πραγματικῆς ἢ προσποιητῆς), οὔτε μοῦ ζήτησε στὰ πρῶτα πέντε λεπτὰ «ἂν ὑπάρχει καμμιὰ καλωσύνη, κάποια ἐλεημοσύνη». [στὸ κείμενο ἀναγράφεται ἑλληνικὰ: δὲν εἶναι καμμία καλλοσύνη, κανένα ἔλεος].

«Πᾶνε πολλὰ χρόνια», μοῦ εἶπε, «ἀφότου τὰ παιδιὰ τῶν Ἑλλήνων, σ' αὐτὰ τὰ μέρη, κοκκίνιζαν σὰν τὰ κοιτοῦσαν τὰ μάτια ἑνὸς ἐλεύθερου ἀνθρώ-

πον. Ἐκεῖνο πὸν τώρα μᾶς ἀπομένει εἶναι τὸ κύπελο τῆς φιλοσοφίας πὸν συμβαίνει νὰ περιέχει μόνον τὰ κατακάθια τῆς. Κοιτάζοντας ἐμένα, τῆ φορεσιά μου, τὴν κατάστασή μου καὶ τὸ ἄντρο μου, θαυμάσια θὰ μορεῖτε νὰ φανταστεῖτε τὸν εαυτὸν σας ὅτι ἐπισκέπτεται τὸν Διογένη· ἀλλὰ, καὶ λυπᾶμαι πὸν τὸ λέω, ὄλες οἱ ὁμοιότητες τελειώνουν ἐκεῖ».⁷

Ὁ παλιὸς πρὸχοντας πὸν ὁ Urquhart ἀποκαλεῖ «Διογένη», προθυμοποιήθηκε νὰ τὸν συνοδεύσει στὴν κορυφὴ τοῦ Ὀλύμπου ἢ στὸ τέλος τοῦ κόσμου. Ὅταν πῆγε νὰ τὸν συναντήσῃ τὸ πρῶν μῖς κατοπινῆς ἡμέρας, ὁ μικρόσωμος αὐτὸς ἄνθρωπος φάνηκε μπροστά μου μὲ μιὰ τέλεια μεταμόρφωση πὸν θὰ μοροῦσε νὰ κάνει ποτὲ ἄνθρωπος. Ἦταν ντυμένος γιὰ τὸ ταξίδι μὲ ἓνα κοστοῦμι ἄξιο γιὰ τὸν σχεδιαστὴ τοῦ *Marriage-a-la-mode*. Ἐνα καλοβαλμένο καλπάκι, κίτρινες παντόφλες, τζουμπές καὶ ἄερας δραγουμάνον, τὸν μεταμόρφωναν σὲ κάτι μεταξὺ Τάρταρον καὶ σκιαχτρον.⁸

Στὴ συνέχεια ὁ Urquhart δίνει μιὰ λεπτομερῆ περιγραφή τῆς παράξενης φορεσιάς τοῦ φιλόσοφου πρὸχοντα, καὶ καταγράφει τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ «Διογένη» στὴ διάρκεια τῆς πορείας τους, πὸν ἀξίζουν νὰ παρατεθοῦν, γιὰτὶ ὀλοκληρώνουν τὴν παρουσίαση ἑνὸς ἀπὸ τοὺς ἥρωες τοῦ ἐπεισοδίου πὸν μᾶς ἐνδιαφέρει. Γράφει ὁ Urquhart :

[...] ὁ γηραλὸς κύριος ἐνοιωθε ἓναν ἀσυγκράτητο ἐνθουσιασμό πὸν θὰ ἐπισκεπτόταν πάλι τὸν Ὀλυμπο, ἓναν ἐνθουσιασμό σκολειαρόπαιδου καὶ μὲ τὸ πάθος ἑνὸς Ἰουλιανοῦ ἤρωα⁹ (συνέβαινε αὐτὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1830). Ἀπάγγελενε Ὁμηρο καὶ τραγουδοῦσε ἐπαναστατικὰ ἑλληνικὰ τραγούδια. Παρὰ τὴν κωμικὴ του ἐμφάνιση τοῦ φερόντουσαν παντοῦ μὲ ἓναν ὑπέρτατο σεβασμό. Καὶ οἱ βρισιὲς ἀκόμη, πὸν συνέχεια ἐξαπέλυε γιὰ τοὺς Ἕλληνες, μὲ ἐπιθετα ὅπως («λιπόφυγε»), («ἄμναλε»), («χοντροκέφαλε»), («μιάσταρδοι τῶν προγόνων σας καὶ ἀνάξιοι τῆς πατρῴδας καὶ τοῦ ὀνόματός σας»), πὸν τὸν ἠδόνιζαν καὶ τὸν γοήτευαν, γίνονταν πάντοτε δεκτὲς μὲ σιωπή. Στὴν ἀρχὴ ἔμεινα ἐκπληκτος. Ἀλλὰ τότε ἀνακάλυψα ὅτι στέκεσαι καλύτερα μὲ ἓνα πλῆθος πὸν τὸ βρίζεις, γιὰτὶ αὐτὸ σημαίνει πὸς σέβεται τὴ χώρα του. Μιὰ ἐλαφριά ἀπόκλιση ἀπὸ τὶς συνήθειες καὶ τὴν «ἐτικέτα» τοῦ τόπου, μοροεῖ νὰ ζημιώσει ἓνα ξένο περισσότερο, ἀπὸ ὅσο μιὰ ἔκφραση ὀποιασδήποτε ἀντίληψης, ὀσοδήποτε προσβλητικὴ κι ἂν εἶναι· τὸ ἴδιο μοροεῖ νὰ συμβεῖ καὶ σὲ παράβαση τοῦ καθήκοντος ὀσοδήποτε ἱερὸ κι ἂν εἶναι. Αὐτὸ πὸν ἀνέφερα, εἶναι μιὰ ἀπλὴ καὶ εὐκόλη ὑπόθεση, ἀλλὰ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀποτελεῖ τὸ μεγαλύτερο μυστικὸ στὴ φύση.¹⁰

7. Urquhart, ὀ.π., σ. 387 - 389.

8. Urquhart, ὀ.π., σ. 393.

9. Ἐννοεῖ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση (14 Ἰουλίου τοῦ 1789).

10. Urquhart, ὀ.π., σ. 395.

Στὴ συνέχεια ὁ Urquhart περιγράφει τὸ ἐπεισόδιο τῶν δυὸ αὐτῶν Τσαριτσαναίων μὲ τὸν Leake, ὅταν πέρασε ἀπ' ἐκεῖ τὸ 1806.

[...] Τὸ ἄλλο συμβάν ἦταν ἡ ἀνάκριση ποῦ μοῦ ἔγινε ἀπὸ τὸν δάσκαλο καὶ τὸν συνταξιδιώτη μου (τὸν ὁποῖον θὰ ἀποκαλῶ Διογένη) γιὰ τὸν συνταγματάρχη Leake. Πῶς τὸν ὑπολόγιζαν στὴν Ἀγγλία; Ποιά ἦταν ἡ γνώμη μου γι' αὐτόν;

Τοὺς ἀπάντησα πῶς ὁ συνταγματάρχης Leake ἦταν ὄχι μόνο πολὺ γνωστός, ἀλλὰ καὶ ἡ κόρια ἀθθεντία, γιὰ μᾶς, ἂν ὄχι ἡ μοναδικὴ σχετικὰ μὲ τὴ χώρα τους καὶ πῶς στὴν Ἀγγλία, ἡ μόνη μελέτη πάνω στὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, ἡ ὁποία θὰ ἐπιζοῦσε τῆς ἐποχῆς μας, ἦταν μιὰ δική του.¹¹

Παραδόθηκα σὲ ἓνα ἰσχυρὸ συναίσθημα ὑπερηφάνειας ἀκούγοντας τὸ ὄνομα τοῦ συμπατριώτη μου καὶ μιὰ τέτοια λεπτομερειακὴ ἀνάκριση γι' αὐτόν σὲ ἓνα τόσο ἀπομονωμένο χωριουδάκι. Γρήγορα ὁμως ἀνακάλυπα πῶς οἱ καινούριοι φίλοι μου καὶ ἐγὼ διαφέραμε στὶς ἀπόψεις μας. "Ἐτσι τοὺς ρώτησα πῶς, πότε καὶ ποῦ εἶχαν γνωρίσει τὸν συνταγματάρχη Leake, ὁπότε τὰ ἀκόλουθα συμβάντα ἦλθαν στὴν ἐπιφάνεια.

Κάποιο χρόνο ποῦ ἔχω ξεχάσει, ὁ συνταγματάρχης Leake ἔφθασε στὴ Τσαρίτσανη ἔχοντας μαζί του ἓναν καβάση καὶ ἓνα μουγιουρντι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ φίλος μου ὁ «Διογένης» ἦταν τότε κοτζάμπασης ἢ δημογέροντας· καὶ καθὼς ἔφτασε στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἀφήγησής του σταμάτησε, τέντωσε πρὸς τὰ πάνω τὸ ψηλὸ λαιμὸ του, κούνησε τὸ κεφάλι του, μὲ κύτταξε κατάματα καὶ μοῦ εἶπε: «Ποιὸς ἦταν ὁ Ἀλῆ πασᾶς γιὰ μένα; Τί ἐξουσία εἶχε ἓνας τάρταρος καβάσης μέσα στὴν ἱερὴ χώρα τοῦ Ὀλυμπού;» Κατόπιν μοῦ ἐξέθεσε τὴν πολλὴ χαρὰ ποῦ εἶχε νοιώσει, νὰ καλωσορίσει καὶ νὰ δεχτεῖ μὲ ἀγάπη ἓναν Ἀγγλο καὶ ἓναν λόγιο. Ἀλλὰ αὐτὸς ὁ συνταγματάρχης Leake, συσχέτισε ὅλη τὴν καλωσύνη καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τους μὲ τὶς διαταγὲς τοῦ πασᾶ καὶ ἀρκέστημε νὰ τοὺς κάνει μερικὲς ἐρωτήσεις, χωρὶς ὁμως καὶ νὰ ρωτήσῃ καὶ γιὰ τὴν ὑγεία κανενὸς ἀπ' αὐτούς.¹²

11. Πρόκειται γιὰ τὸ βιβλίον "An historical outline of the Greek revolution, with a few remarks on the present state of affairs in that country, by William Martin Leake. London 1825. Δεύτερη ἐκδόσή του τὸ 1826.

12. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Urquhart παραθέτει μιὰ ἐνδιαφέρουσα ὑποσημείωση στὸ κείμενο (ὁ.π. σ. 398), ποῦ εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

«Μὲ ἀφορμὴ τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ μοῦ ἦταν δύσκολο νὰ καταλάβω τὴν ἄξια τῶν ὁδηγῶν τοῦ Τσάρου τῆς Ρωσίας, ποῦ εἶχε δώσει στὸν πρῶτο πρεσβευτὴ ποῦ εἶχε σταίλει στὸν Σουλταὶμὰν τὸν Μεγάλον: "μὴν ρωτᾶς γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ Σουλτάνου μέχρις ὅτου σὲ ρωτήσουν γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ Τσάρου". Ὁλη ἡ ἀνατολικὴ διπλωματία καὶ ἱστορία εἶναι γεμάτη ἀπὸ τέτοιου εἶδους ἐπεισόδια. Δὲν ἔχω παρὰ νὰ ἀναφερθῶ στὶς πρόσφατες καὶ ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες τῶν ταξιδιῶν τοῦ Burnes. [Πρόκειται γιὰ τὸ ταξιδιωτικὸ τοῦ ἄγγλου ὑπολοχαγοῦ Alex Burnes, Travels to Bokhara and narrative of a voyage up the Indus, London, 1834, 3 τ.]. Καὶ εἶναι γελοῖο ποῦ οἱ ἄνθρωποι δὲν προσαρμό-

Ὁ Διογένης, τότε, ἐξοργίστηκε πολύ· σπηρούνισε τὸ ἄλογο του καὶ τράβηξε γιὰ τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν, ὅπου ὁ Leake εἶχε προηγουμένα κατευθυνθεῖ, (πιθανότατα πάνω στὸ ἴδιο ἄλογο, τὴν Rozinante¹³ μὲ τὸ ὁποῖο τώρα θὰ μὲ συνόδευε), καθὼς τὸ συμβᾶν ἔγινε ὄχι πάνω ἀπὸ 15 χρόνια πρὶν¹⁴ καὶ κρέμασε στὴν κοιλάδα τῶν Μουσῶν τὴν ἀκόλουθη ἀποστροφή ἀγανάκτησης, ἀπευθυνόμενη ἀπὸ τὴν προκληθεῖσα Ἑλλάδα, πρὸς τὸν ὑπερβόρειο, καὶ παγερὸ ἀπρόσκλητο ἐπισκέπτη.¹⁵

Στὴ συνέχεια ὁ Urquhart παραθέτει ἑλληνικὰ τὸ κείμενο, ὅπως τοῦ τὸ ἔδωσε γραμμένο, κατὰ τὰ φαινόμενα, ὁ «Διογένης» ἢ ὁ δάσκαλος. Εἶναι γραμμένο σὲ ἀρχαιοπρεπῆ γλώσσα, καὶ ὁ Urquhart δὲν τὸ μεταφράζει γιὰ τοὺς ἀναγνώστες του.¹⁶

Εἰς τὸν περιηγητὴν Ἰωάννης Λήκ, ἐπιγραφὴ εἰς τὰ Τεμπὰ ἀπο τινος
τραϊκοῦς τῆς Τσαρίτσανης, δυσχερестηκωτας ἀπο τὴν υπερφανίαν
του.

Ἡ Ἑλλὰς Ἡρωλεγειο.

Και πρὶν μὲν Ἀνάχαρσης ἐπήλθεν ἰερόν εἰς οὐδας

Ἐρχονται καὶ νῦν ἀνδρες ὑπερβόρειοι

Ἄλλ' ὁ μὲν ἰστόρειεν τοιδὲ χραίνουσι πρεθοντες.

Ζῖον* Λήκ Λόνδρης ἀνὴρ, Φῶρ ἐμί, σὸν τὸ δ' ἴπος.

ζονται σ' αὐτὰ τὰ προβλήματα. Δίνοντας ἓνα γυμνὸ μέρος τοῦ σώματός μας, εἶναι γιὰ τοὺς ἀνατολίτες ἓνας γελοῖος τρόπος χαιρετισμοῦ. Καὶ ἀκόμη, βγάζοντας τὸ καπέλο ὅταν μπαίνει σ' ἓνα δωμάτιο στὴν Εὐρώπη εἶναι σχεδόν, στὴν οὐσία, σάν νά ρωτᾶς γιὰ τὴν ὑγεία καὶ νά χαιρετᾶς στὴν Ἀνατολή. Στὴν πραγματικότητα, ἀκόμη καὶ μεταξὺ μας, ἓνα σύντομο "How do you do" ἀνταλλάσσεται, παρ' ὅλο ὅτι δὲν παίρνουμε ἀπάντηση ἀπ' ὅλους τῆς συντροφιάς. Στὴν Ἀνατολή ὅμως αὐτὸ γίνεται μὲ σοβαρότητα καὶ ἀπαντοῦν· κι' αὐτὴ ἡ ἐρώτηση [ἐννοεῖ τὴν ἐρώτηση γιὰ τὴν ὑγεία] ἔρχεται μετὰ τὸ χαιρετισμὸ καὶ ὅταν ὀλοὶ καθήσουν».

13. Rozinante: Τὸ ἄλογο τοῦ Δὸν Κιχῶτη.

14. Ὅπως ἀναφέραμε, ὁ Leake εἶχε περάσει ἀπὸ τὴν Τσαρίτσανη τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1806, δηλαδὴ 24 χρόνια πρὶν. Στὴ δευτέρη περιήγησή του στὴ Θεσσαλία, τὸ 1809, ἔμεινε στὸν Τύρναβο στίς 3 καὶ 4 Δεκεμβρίου, χωρὶς ὅμως ἡ πορεία του ἀπ' ἐκεῖ νά δείχνει πὸς πέρασε πάλι ἀπὸ τὴν Τσαρίτσανη. Στὸ περιηγητικὸ του ὅμας κάνει μερικές ἐνδιαφέρουσες ἀναφορὰς σ' αὐτὴν, (ὀ.π. Τόμ. IV, σ. 297), ὅπου γράφει: «[...] Σ' αὐτὲς τίς δυὸ πολιτεῖες [ἀναφέρεται στὰ Τρίκαλα καὶ τὴ Λάρισα] οἱ φθινοπωρινοὶ πυρετοὶ εἶναι πῶς διαδεδομένοι ἀπ' ὅτι στὸν Τύρναβο. Στὴν Τσαρίτσανη, οἱ βράχοι ποῦ δεσπόζουν ἐκεῖ, πιστεύεται πὼς εἶναι φθοροποιοὶ γιὰ τὸν ἀέρα καὶ πὼς δημιουργοῦν, χωρὶς ἀμφιβολία, συγκέντρωση θερμότητας, καθὼς εἶναι ἐκτεθειμένοι στοὺς νοτιοδυτικὸς ἀνέμους. Παρόλα αὐτὰ ἡ Τσαρίτσανη εἶναι ἡ πῶς ἀκμάζουσα πολ:τεία τῆς Θεσσαλίας, μετὰ τὰ Ἀμπελᾶκια [...]».

15. Urquhart, ὀ.π., σ. 397 - 399.

16. Ἡ κακὴ τυπογραφικὴ μεταγραφὴ τοῦ ἐπιγράμματος τὸ φόρτωσε μὲ τόσα λάθη, ὥστε νά ἀπαιτοῦνται τολμηρὲς φιλολογικὲς διορθώσεις γιὰ κάποια ἀποκατάσταση.

Καὶ συνεχίζει ὁ Urquhart: Καταχώρησα αὐτὴ τὴν ἀσυνγκράτητα ἐκφραστικὴ ἐκδήλωση, σὰν ἓνα ἀξιοσημείωτο καὶ ἰδιόμορφο παράδειγμα αὐτῆς τῆς εὐαισθησίας, ποὺ ἀκόμη καὶ γιὰ ἓναν ἀνθρωποπὸν διατρέχει γιὰ χρόνια τὴν Ἄνατολὴ μπορεῖ νὰ μὴ γίνεῖ ἀντιληπτή: ἔτσι μπορεῖ νὰ μένει σὲ παρόμοια ἀγνοια τῶν αἰτίων γιὰ ὅ,τι βλέπει, τῶν πραγμάτων ποὺ βλέπει, τῶν ἀντιδράσεων ποὺ προκαλεῖ ἢ τῶν ἀποτελεσμάτων ποὺ ἦταν ἡ αἰτία τους.

Αὐτὸ τὸ συμβάν νομίζω πὼς θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἓνα ἀνεκτίμητο μάθημα, ἀν προερχόταν μόνο ἀπὸ τὴ σφαλερῆ ἐκτίμησή τους γιὰ ἓναν ἀνθρωπο τόσο ἀξιόλογο καὶ μὲ χαρακτηριστὰ τόσο ἀντίθετο ἀπὸ τὴ δική τους τὴν ἀποτίμηση [...]

Καὶ ὁ Urquhart συμπληρώνει τὴν περιγραφή καὶ τὶς κρίσεις του γιὰ τὸ ἐπεισόδιο μὲ μιὰ πληροφορία ποὺ εἶχε σχετικὰ μὲ τὴν αἰτιολόγηση τῆς γενικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Leake, ποὺ τὴν καταχωρεῖ σὲ ὑποσημείωση:¹⁷

Πληροφορήθηκα κάποτε ἀπὸ ἓναν κύριο, ποὺ εἶχε γίνεῖ, περισσότερο ἀπὸ κάθε Εὐρωπαῖο, ἀθθεντία στοὺς τρόπους καὶ τὰ ἔθιμα τῆς Ἄνατολῆς, πὼς συνέβαινε ποὺ ὁ Burkaradt¹⁸ μὲ ὅλη τὴ γνώση τῶν πραγμάτων, νὰ ἀντιλαμβάνοταν τόσο λίγο τὴ σκέψη τοῦ λαοῦ. Ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ἦταν «γιατί σταθερὰ ἔβαζε τὸν ἑαυτό του σὲ μιὰ λαθεμένη καὶ ἀμήχανη θέση· εἶχε μιὰ ἄτυχη τακτική, συνήθιζε νὰ σφουρίζεῖ».

Ἡ σύγκριση τῆς συμπεριφορᾶς τῶν περιηγητῶν μὲ τὸν Ἄναχαρση, ποὺ ἐπιχειρεῖται ἀπὸ τὸν ἐπιγραμματοποιό, φτάνει σὲ δυσάρεστα συμπεράσματα γιὰ τοὺς σύγχρονους ἐπισκέπτες τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου καὶ ἰδιαίτερα βέβαια γιὰ τὸν Leake.

Ἡ ἀναφορά στὸν Σκύθη Ἄναχαρση, γιὰ τὴ σύγκριση μὲ τὸν Leake, πέρα ἀπὸ τὸν συσχετισμὸ τῆς βόρειας προέλευσής τους, θὰ μπορούσε νὰ συνδυασθεῖ καὶ μὲ τὰ ἐρεθίσματα ποὺ εἶχε, ἴσως, προκαλέσει ἡ σχετικὰ πρόσφατη μετάφραση στὰ ἐλληνικὰ τοῦ βιβλίου τοῦ ἀββᾶ Barthélemy: Περιήγησις τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος... παρὰ τοῦ κυρίου Βαρθολομαίου καὶ μεταφρασθεῖσα παρὰ τοῦ Γεωργίου Κωνσταντίνου Σακελλαρίου... Τόμος πρῶτος, Βιέννη 1797 καὶ τόμος τέταρτος μεταφρασθεὶς παρὰ Γεωργίου Κωνσταντίνου Σακελλαρίου καὶ Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Στὸν τ. Δ', Κεφ. ΛΕ': Ὀδοιπορία τῆς Θεσσαλίας (σσ. 99 - 162).

Καὶ ἡ Τσαρίτσανη ἦταν τότε τόπος συγκέντρωσης πολλῶν λογίων· ἀλλὰ καὶ δίπλα σ' αὐτὴν, στὰ Ἀμπελάκια, ἀσκοῦσε τὴν ἰατρικὴ του τὸ 1803, ὁ μεταφραστὴς τοῦ Νέου Ἀναχάρση Σακελλαρίου (βλ. Ἰ. Οἰκονόμου, Ἐπιστολαὶ διαφόρων. Πρόλογος Γ. Ἀντωνιάδη, παρουσίαση Μ. Παπαϊωάννου, Ἀθήνα 1964, σσ. 96 - 97 ἐπιστολὴ τοῦ γιατροῦ Κ. Ζαχαρόπουλου ἀπὸ τὴ Λάρισα, στὸν γιατρὸ Γ. Σακελλαρίου στὰ Ἀμπελάκια, Ἀπρίλιος 1803). Γιὰ τὴ λέξη «Ζιόν» τοῦ ἐπιγράμματος ὁ Urquhart γράφει σὲ ὑποσημείωση: «Αὐτὸ σημαίνει John· ἡ γενικὴ προσωνυμία γιὰ ὅλους τοὺς Ἄγγλους, σὲ ὅλες τὶς ξένες χώρες». Καί, ὅπως εἶναι γνωστό, αὐτὴ ἐπιζει καὶ μέχρι σήμερα στὴν Ἑλλάδα.

17. Urquhart, ὁ.π., σ. 398.

18. Πρόκειται γιὰ τὸν γνωστὸ ἀνατολιστὴ Louis Burckhard (1784 - 1817) βλ. DNB, 7 σ. 292.— J. Brunet, Manuel du libraire et de amateur de livres, I. στ. 1401.

Στή μαρτυρία για τὸ πέρασμα ἑνὸς περιηγητῆ, ποὺ παρουσιάσαμε, ἔχουμε παραστατικά τὴν ἀντίθεση μεταξὺ τοῦ ταξιδιώτη καὶ τῶν γηγενῶν ἑνὸς τόπου. Ἡ σύγκρουση αὐτή, ξεχωριστὴ ἐξ αἰτίας τῶν ἰδιοτήτων τῶν προσώπων καὶ τῶν δύο πλευρῶν, ποὺ συγκρούονται, καὶ ἀπὸ τὸ διαφορετικὸ ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο γίνεται, διαφέρει ἀπὸ τὶς πολλὲς γνωστὲς συγκρούσεις μεταξὺ ταξιδιωτῶν καὶ πληθυσμῶν τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Συγκρούσεις ποὺ εἶχαν ἀντικείμενο τὴν καθημερινότητα καὶ τὶς ἀνάγκες τῶν ταξιδιωτῶν γιὰ κατάλυμα, γιὰ τροφή κ.ἄ. καὶ ποὺ τὶς διαμόρφωναν πολλὲς φορὲς οἱ Τούρκοι συνοδοὶ τους. Πρόσθετα καὶ γιατί οἱ ἀπαιτήσεις γιὰ προσφορὰ διευκολύνσεων στηρίζονταν στὰ δικαιώματα ποὺ τοὺς ἔδιναν φερμάνια ἢ μπουγιουρντιὰ τῶν τοπικῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, μὲ τὰ ὁποῖα ἦταν ἐφοδιασμένοι οἱ περιηγητές. Πολλὲς φορὲς μάλιστα ἔφταναν καὶ μέχρι τὴν κατάχρηση τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν.

Ἡ Τσαρίτσανη εἶχε μιὰ ξεχωριστὴ θέση μέσα στὴν πνευματικὴ πορεία τοῦ νεοελληνισμοῦ στὴν τουρκοκρατία, ποὺ εἶναι ἀρκετὰ γνωστὴ.¹⁹ Οἱ δυὸ ἐκπρόσωποί της, ποὺ σκιαγραφοῦνται ἱκανοποιητικὰ ἀπὸ τὶς περιγραφὲς τοῦ Urquhart, ἔστω καὶ μετὰ ἀπὸ 24 χρόνια ἀπὸ τὸ ἐπεισόδιο, ἔρχονται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Leake ὄχι μόνο γιὰ λόγους ἐπιφανειακοὺς, ποὺ ἐξαντλοῦνται στὴ σύγκρουση ἐξαιτίας τῆς παράβλεψης τῶν ἐθιμικῶν πλαισίων συμπεριφορᾶς, ἀλλὰ καὶ στὴν οὐσία, ἐξαιτίας τῶν παρορμήσεων, ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν πνευματικὰ ἀναπτυγμένη συνείδηση τοῦ νεοελληνισμοῦ, στὴ μικρὴ πόλη τῆς Θεσσαλίας, ποὺ ξυπνᾷ ὅταν ἡ ἐθιμικὴ τάξη παραβιάζεται ἀπὸ τὸν ξένο ταξιδιώτη.

Ὁ δάσκαλος καὶ ὁ λογιότατος τῆς Τσαρίτσανης, χαρακτηριστικοὶ ἐκπρόσωποι, μαζί μὲ τοὺς γιατροὺς καὶ τοὺς φωτισμένους κληρικούς, τῆς πνευματικῆς ὑπόστασης τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου στὴν τουρκοκρατία, στέκουν πάνω στὴν ἐπιφανειακὴ συμπεριφορὰ τοῦ Leake καὶ δίνουν προεκτάσεις ποὺ ξεφεύγουν ἀπὸ τὴν αὐστηρὰ ἀτομικὴ τους ὑπόσταση. Οἱ ἐπεκτάσεις αὐτὲς ἀκουμποῦν πάνω στὴ συνείδηση ἐκπροσώπων, τῆ στιγμῆ ἐκείνη, ἑνὸς συνόλου, μὲ μιὰ ἔκφραση καὶ πράξη τῆς ἐθνικῆς τους εὐαισθησίας. Ἡ δυσaráεσκεία τους, ἰδιαίτερα τοῦ προύχοντα, γιὰ τὴν ὑπερηφάνεια στὶς κινήσεις καὶ τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ Leake, τοὺς ὀδηγεῖ στὴν ἀνάληψη τῆς εὐθύνης νὰ ἀπαντήσουν στὸ ὄνομα τῆς ἀπρόσωπης Ἑλλάδας: τὰ ἄτομα ὑψώνονται πάνω ἀπὸ τὶς ἀτομικότητές τους καὶ ἀξιῶνονται νὰ ἀντιπροσωπεύσουν τὸ σύνολο.

Ὁ Urquhart στέκεται μὲ συμπάθεια στὴν περίπτωση τοῦ «λογιώτατου» ἄρχοντα τῆς Τσαρίτσανης, ποὺ τὸν ξεχωρίζει χαρακτηριστικὰ

19. Βλ. Ἄχιλ. Γ. Λαζάρου, Ἡ παιδεία τῆς περιφέρειας Ἐλασσόνας στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, «Ἠὼς», Ἀφιέρωμα στὴ Θεσσαλία, ἔτ. 9, ἀρ. 92 - 97, 1966, σ. 289 - 298.

γιὰ τὴ συμπεριφορὰ του, σὲ συσχετισμὸ μὲ ἐκδηλώσεις ἄλλων Ἑλλήνων, ὁσοδήποτε καὶ ἂν ὁ Ἄγγλος εἶναι ὑπερβολικὸς στὶς γενικεύσεις του. Πρόσθετα καὶ μέσα ἀκόμη ἀπὸ τὴν περιγραφή πὸ κάνει τῆς «γκροτέσκινης» ἐμφάνισής του, καὶ τὸν ἔμμεσο χαρακτηρισμὸ του σὰν «Δὸν Κιχώτη», δείχνει τὴ συμπάθειά του σ' αὐτὸν τὸν γέρο φιλόσοφο, μὲ τὶς ὑπερβολικὲς του ἐκδηλώσεις.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἡ θέση πὸ παίρνει γιὰ τὸ ἐπεισόδιο, δίνει οὐσιαστικὰ τὸ δίκιο στοὺς Ἑλληνες πὸ γνόρισε, καὶ συγχρόνως προσπαθεῖ νὰ αἰτιολογήσει τὸ φέροισμο τοῦ Leake καὶ νὰ ἀφαιρέσει τὴν πρόθεση γιὰ προσβλητικὴ συμπεριφορὰ.

Ἐνας σεβασμὸς καὶ μιὰ ἀγάπη γι' αὐτὸν τὸν παράξενο γέρο ἀναβλύζει μέσα ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Urquhart, πὸ ἡ ἐμπειρία του ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ καὶ τουρκικὴ πραγματικότητα φαίνεται νὰ εἶναι σημαντικὴ, ἀπὸ τὰ ὅσα ἀναφέρει στὸ πολὺ ἐνδιαφέρον ταξιδιωτικὸ του.

Θὰ σημειώσουμε τὴ διατήρηση στοὺς δύο λόγιους τῆς Τσαρίτσανης, ἔντονης τῆς ἀνάμνησης τῆς συνάντησης μὲ τὸν Leake, πὸ ἔρχεται στὴν ἐπιφάνεια πάλι ἀπὸ τὴν παρουσία ἑνὸς συμπατριώτη του, 24 χρόνια μετὰ. Ρωτοῦν γιὰ τὸν Leake καὶ ἀναζωπυρῶνεται ἡ ἀντίδρασή τους στὴν ἀνάμνησή του, μαζί μὲ τὴν ἀπάντησή πὸ πῆραν ἀπὸ τὸν Urquhart γι' αὐτόν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ θυμηθοῦν τὴν ἐπιγραφή, καὶ νὰ τὴν δώσουν γραπτὴ στὸν Urquhart, γραμμὴν καὶ φυλαγμένη ἀπὸ τότε, τὸ πιθανότερο, ἢ ἀπὸ τὴ μνήμη τους.

Ἡ διάθεσή τους εἶναι νὰ κοινοποιήσουν τὴν ὑπαρξή τους, τὴ στάση τους, μὲ ἕνα γραπτὸ κείμενο ἀπέναντι σὲ ἕνα γνωστὸ καὶ δημόσιο πρόσωπο μιᾶς μεγάλης χώρας πὸ τόσο ἐγκωμιάζε ὁ συζητητὴς τους. Μιὰ ιδιόμορφη καὶ ἀξιόλογη ἔκφραση, πὸ ὁ Urquhart τὴν σημειώνει, ἀλλὰ μένει στὴν ἔρμηνεία μιᾶς ἀπλῆς «εὐδαισθησίας» τῶν δυὸ αὐτῶν Ἑλλήνων. Αὐτὸ τοῦ ἀρκεῖ: Πιστεύει στὴν ἀλήθεια τοῦ γεγονότος καὶ τὸ καταχωρεῖ.

Τὸ βιβλίον τοῦ Leake εἶχε ἤδη κυκλοφορήσει 3 χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ δικό του, χωρὶς νὰ ἀναφέρει τίποτε σχετικὰ. Ὁ Urquhart ἀπὸ τὴ μεριά του τοποθετεῖ τὸ ἐπεισόδιο περίπου 15 χρόνια πρὶν, ἐνῶ θὰ ἦταν εὐκόλο νὰ διαπιστώσει ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Leake, πῶς αὐτὸς πέρασε ἀπὸ τὴ Τσαρίτσανη τὸ 1806. Φαίνεται πῶς ὁ Urquhart δὲν εἶχε διαβάσει τὸ βιβλίον τοῦ Leake, πρὶν στείλει τὸ δικό του στὸ τυπογραφεῖο, μιὰ πὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀνάμεσα στὶς δύο ἐκδόσεις, βρισκόταν στὴν πρεσβεία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπασχολημένος σὲ μιὰ ἔντονη διπλωματικὴ δραστηριότητα.²⁰

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὅπως ἀναφέραμε, ὁ Leake δὲν φαίνεται νὰ ξαναπέρασε ἀπὸ τὴ Τσαρίτσανη τὸ 1810, ὅταν ἀνάμεσα 1808 καὶ 1810, βρισκό-

20. Βλ. σχετικὰ στὸ DNB, ὁ.π. Ἡ πρώτη ἐκδοσις τοῦ βιβλίου τοῦ Urquhart ἐγίνετο τὸ 1838.

ταν διαπιστευμένος στην αὐλή τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ ἔκανε τότε περιηγήσεις καὶ στη Θεσσαλία.

Γιὰ τὴ συμπλήρωση αὐτῆς τῆς μελέτης κρίθηκε ἀπαραίτητη καὶ μιὰ προσπάθεια γιὰ τὴν ταύτιση τῶν δύο ἀνώνυμων Ἑλλήνων τῆς Τσαρίτσανης στὰ 1830 μὲ τὰ δρῶντα ἐκεῖ πρόσωπα τὸ 1806. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ διαφωτισμὸς στὴ Θεσσαλία βρισκόταν σὲ μιὰ ἔξαρση ἀξιοσημείωτη καὶ ἡ κάθε πολιτεία τῆς παρουσίαζε μιὰ ἱκανοποιητικὴ πνευματικὴ ἀνθηση. Ἡ Τσαρίτσανη, μὲ τὴν παρουσία ἐκεῖ γιατρῶν²¹ καὶ δασκάλων,—δηλωτικὴ γιὰ τὴν οἰκονομικὴ τῆς ἀνάπτυξη—εἶχε τὴ θέση τῆς στὴ διαφωτιστικὴ προσπάθεια σ' αὐτὸν τὸ χῶρο. Ἡ σχολὴ ποὺ λειτουργοῦσε ἀπὸ χρόνια ἐκεῖ, μὲ σημαντικὴ παράδοση, θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἡ βάση αὐτῆς τῆς προσπάθειας. Στὴ σχολὴ αὐτὴ εἶχαν διδάξει ὁ Πέζαρος (1767 - 1772), ὁ κατοπινὸς γιατρός Κ. Ζαχαρόπουλος, ὁ Νοσημάχος (1785 - 1790), καὶ στὴν ἀκμὴ τῆς οἱ Κ. Κούμας (1798 - 1802), ὁ Γερμανὸς Σπαρμιώτης (1802 - 1805) καὶ ἀπὸ τὸ 1805 ἕως τὸ 1807 ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ποὺ ἦταν σχολάρχης τῆς τὴν ἐποχὴ ποὺ πέρασε ἀπ' ἐκεῖ ὁ Leake.²² Στὴ σχολὴ τῆς Τσαρίτσανης δίδαξαν καὶ ἄλλοι δάσκαλοι, πέρα ἀπὸ τοὺς σχολάρχες τῆς, ἀλλὰ δὲν γνωρίζουμε τὰ ὀνόματά τους. Ποιὸς ἀπ' αὐτοὺς, βρισκόταν τὸ 1806 στὴ Τσαρίτσανη καὶ ἐπιζοῦσε ἐκεῖ τὸ 1830, γιὰ νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸ δάσκαλο τοῦ Urquhart, δὲν εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε.

21. Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ἀναφέρονται ἀρκετοὶ γιατροὶ νὰ ἀσκοῦν τὸ ἐπάγγελμα στὴν Τσαρίτσανη.

Τὸ 1798 βρίσκεται ἐκεῖ ὁ Κωνσταντῖνος Ζαχαρόπουλος, ποὺ βοήθησε στὸ διορισμὸ τοῦ Κούμα στὴ σχολὴ τῆς Τσαρίτσανης. (Βλ. *Ι. Οἰκονόμου, Ἐπιστολές... ὁ.π.*, σ. 47, 48, 51).

Τὸ 1802 ἀναφέρονται ἐκεῖ, «ὁ ἐξοχώτατος ἰατρός κυρ Ζῶης ἐκ Ζαγορίου» καὶ ὁ «ἐξοχώτατος κυρ Ἰωάννης ἰατρός, ἀνεψιὸς τοῦ κυρ Ζῶη ἰατροῦ», ὅπως ἀναγράφονται στοὺς συνδρομητῆς τοῦ βιβλίου: *Σύνοψις τῶν κωνικῶν τομῶν, Γουίδανος τοῦ Γρανδῆ... ἐξ' ἧς μετῆνεται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν παρὰ Ἰωνᾶ Ἱερομ. Σπαρμιώτου... Βιέννη 1802, σ. XVII.*

Ὁ γιατρός Ζῶης ἀναφέρεται ὅτι βρίσκεται στὴν Τσαρίτσανη καὶ τὸ 1804, στοὺς συνδρομητῆς τοῦ βιβλίου: *Στοιχεῖα τῆς Λογικῆς, Μεταφυσικῆς, καὶ Ἠθικῆς, ὑπὸ Φραγκίσκου Σουαΐου... Μεταφρ. Γρ. Κωνσταντᾶ... τ. Δ' Βενετία 1804, σ. 369.*

Τὸ 1802 καὶ τὸ 1803 ἀναφέρεται ὅτι βρίσκεται γιατρός στὴν Τσαρίτσανη καὶ ὁ Μιχαὴλ Περδικάρης ἢ Μιχαῆλος Πρεδικάρης, ὅπως ὁ ἴδιος ὑπογράφει τὶς ἐπιστολές του—(Βλ. *Ι. Οἰκονόμου, Ἐπιστολές, ὁ.π.* καὶ ἀντίστοιχα, σ. 84, ὅναφορὰ σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Οἰκονόμου πρὸς τὸν Κούμα καὶ σ. 88, ἐπιστολὴ τοῦ Περδικάρη ἀπὸ τὴν Τσαρίτσανη πρὸς τὸν Κούμα στὴ Λάρισα).

22. Βλ. Μ. Κ. Π α ρ α ν ἰ κ α ς, *Σχεδιάγραμμα περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (19^ο) ἑκατονταετηρίδος, Κωνσταντινουπολὴ 1867, σ. 85.*

Τ. Ε ὕ α γ γ ε λ ἰ δ η ς, *Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ἑλληνικὰ Σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου, τ. Α', Ἀθήνα 1936, σ. 220 - 221.*

Ἐκ τὴν ἄλλῃ μεριά, ὅπως παρουσιάζεται ὁ δάσκαλος ἀπὸ τὸν Uquhart δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι ἱερωμένος, γιὰ νὰ συνδεθεῖ μὲ τοὺς κατοπινοῦστοῦ Κ. Οἰκονόμου δασκάλους, ὅπως ὁ παπᾶς Σωτήριος Σταΐκος μέχρι τὸ 1813 καὶ μετὰ ὁ διάκος Διονύσιος μέχρι τὸ 1821.²³ Ἔτσι καὶ γιὰ τὸ παρόν, ὁ δάσκαλος αὐτὸς παραμένει στὴν ἀνωμμία του.

Ὅσο γιὰ τὸν προύχοντα «Διογένη» μόνο ὑποθέσεις μποροῦμε νὰ κά-
νουμε γιὰ τὴν ταυτότητά του, μιὰ πού ἄρκετοὶ προύχοντες τῆς Τσαρίτσανης
προσδιορίζονται στὸ 1806, ἀλλὰ ἀγνοοῦμε ποιὸς ἢ ποιοὶ ἐπιζοῦσαν τὸ
1830. Ἀπὸ τοὺς συνδρομητὲς βιβλίων πού ἐκδόθηκαν γύρω στὸ 1806 καὶ
κατοπινά,²⁴ καὶ ἀναφέρονται νὰ κατοικοῦν στὴ Τσαρίτσανη τὴν ἐποχὴ
ἐκείνη, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴ διερεύνηση τῶν προσώπων αὐτῶν καὶ ἄλλων
μέσα στὶς «Ἐπιστολὲς διαφόρων» τοῦ Ι. Οἰκονόμου, φτάσαμε ἀπὸ τὴ δια-
σταύρωση τῶν παραπάνω στοιχείων, σὲ μερικὲς διαπιστώσεις, πού ὀδηγοῦν
ὅμως μόνο σὲ ὑποθέσεις.

Ἄρχων Λογοθέτης τῆς Τσαρίτσανης, τὸ 1806, φέρεται νὰ εἶναι ὁ
Ἰωάννης Στατήρης, πού ἡ γνώση τοῦ χειρισμοῦ τῆς γλώσσας εἶναι φανερὴ
σὲ ἐπιστολὴ του, τὸ 1805, πρὸς τὸ μητροπολίτη Λαρίσης Ραφαήλ καὶ τὸν
ἐπίσκοπο Ἐλασσῶνος Ἰωαννίκιο.²⁵ Ὁ Στατήρης ἐμφανίζεται συνδρομητὴς
τὸ 1802,²⁶ ὅπου ἀναφέρεται σὰν «ἐντιμότετος» καὶ τὸ 1804,²⁷ ὅπου ἀναφέ-
ρεται σὰν «ἐντιμότετος ἄρχων Λογοθέτης». Ὁ Leake θὰ ἦταν λογικὸ νὰ
ἀναζητήσῃ τὸν ἄρχοντα Λογοθέτη τῆς Τσαρίτσανης, ὅπως συνήθως συνέ-
βαινε μὲ τοὺς περιηγητὲς, μιὰ καὶ εἶχε καὶ τὸ μπουγιουρντι τοῦ Ἄλῃ καὶ
τὴ σχετικὴ συνοδεία. Πάντως ὁ Στατήρης δὲν ἀναφέρεται στοὺς συνδρο-
μητὲς βιβλίου τοῦ 1807,²⁸ ὅπου καταγράφονται ἄλλοι Τσαριτσανιώτες.

Ἀπὸ τοὺς ἄλλους προύχοντες τῆς Τσαρίτσανης, συνδρομητὲς τῶν
βιβλίων ὁ Χατζὴ Κυρίτζης Χατζὴ Σταΐκος, ἀναφέρεται σὰν «εὐγενέστατος»
τὸ 1802 καὶ «χρησιμολογιώτατος» τὸ 1807. Ὁ ἴδιος ἀναφέρεται ἐπίσης σὲ
ἄρκετὲς ἐπιστολὲς τῆς συλλογῆς τοῦ Ι. Οἰκονόμου καὶ μάλιστα μιὰ δική
του πρὸς τὸν Μητροπολίτη Λαρίσης Ραφαήλ, τὸ Νοέμβριο τοῦ 1805,
τὸν ἀποκαλύπτει καλὸν χειριστὴ τῆς γλώσσας.²⁹

23. Τ. Εὐαγγελίδης, ὁ.π.

24. Γιὰ τὴν ἐντόπιση βιβλίων πού οἱ συνδρομητὲς τοὺς κατοικοῦσαν στὴ Τσαρί-
τσανη τὴν ἐποχὴ πού μᾶς ἐνδιαφέρει, χρησιμοποίησαμε τὴ μελέτη τοῦ Φ. Ἡλιοῦ,
Βιβλία μὲ συνδρομητὲς. Ι. Τὰ χρόνια τοῦ διαφωτισμοῦ, Ὁ Ἐραμιστής, 12 (1975) 101 -
179. Εὐχαριστοῦμε τὸν κ. Ἡλιοῦ πού μᾶς παραχώρησε γιὰ μελέτη τοὺς φωτοτυπημένους
καταλόγους τῶν συνδρομητῶν καὶ τὰ δελτία του μὲ τὴν ἐπεξεργασία τους.

25. Ι. Οἰκονόμου, Ἐπιστολὲς διαφόρων... σσ. 569 - 570.

26. Σύνοψις τῶν κωνικῶν τομῶν..., ὁ.π. σ. XVII.

27. Στοιχεῖα τῆς Λογικῆς..., ὁ.π. σ. 369.

28. Κ. Κούμας, Σειρᾶς στοιχειώδους τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν πραγμα-
τειῶν..., Βιέννη 1807, σ. 269.

29. Ι. Οἰκονόμου, Ἐπιστολὲς..., ὁ.π. σ. 578 - 9.

Αυτούς τους δύο προύχοντες τῆς Τσαρίτσανης θεωρήσαμε πιθανότερους στήν προσπάθεια ταύτισης μὲ τὸν «λογιώτατο» «Διογένη» τοῦ Urquhart, χωρὶς νὰ μπορούμε νὰ σταθοῦμε σὲ ἕναν ἀπ' αὐτοῦς, μὰ καὶ δὲν γνωρίζουμε τὴν ἐπιβίωσή τους τὸ 1830.³⁰

Ἴσως ἡ ὑπαρξὴ στοιχείων, ποὺ δὲν εἶναι γνωστά σὲ μᾶς, καὶ ἡ ἀνεύρεσή τους στὸ μέλλον, ὀδηγήσουν στήν «ἀποκάλυψη» τοῦ ἀνόνημου «Διογένη» καὶ ἦρωα αὐτοῦ τοῦ ἰδιόμορφου ἐπεισοδίου ποὺ μᾶς ἀπασχόλησε.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Κ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ ΛΟΓΟΙ ΤΡΕΙΣ: ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ c. 1495 Ἡ ΡΩΜΗ c. 1517; ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΜΙΑ ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΣΤΟΝ LEGRAND

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ἰανὸς Λάσκαρις ἐπιμελήθηκε μιὰ σειρά ἑλληνικῶν κειμένων (Legrand I 13 - 16, 18 - 20, 58) ποὺ τύπωσε στὴ Φλωρεντία ὁ Lorenzo di Alopa¹ ἀπὸ τὸ 1494 ὡς τὸ 1497. Τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα τῶν ὀκτῶ αὐτῶν βιβλίων, μόνο κεφαλαῖα στὴν ἀρχὴ (1494 - 96), ὕστερα καὶ καλλιγραφικὰ πεζὰ² (1496 - 97), σχεδιάστηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Λάσκαρι.³ Ἀπ' ὅσα ξέρουμε, τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν ξαναχρησιμοποιήθηκαν στὴ Φλωρεντία, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίπτωση τεσσάρων μόνο λέξεων στὸ Hymni et Epigrammata τοῦ Ταρχανιώτη (Legrand III 52) ποὺ τυπώθηκε τὸ 1497 ἀπὸ τὴν τυπογραφικὴ ἐταιρεία Compagnia del Drago ἢ Societas Colubris.

Δεκαεπτὰ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1514, ὁ Λάσκαρις, ἔχοντας μαζί του τὶς μῆτρες τῶν στοιχείων αὐτῶν, βρισκόταν στὴ Ρώμη ὅπου μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Πάπα Λέοντος Ι' ἱδρυσε τὸ Ἑλληνικὸ Γυμνάσιο, γνωστὸ σὰν Gymnasium Medicum.⁴ Γιὰ νὰ καλυφθεῖ μέρος ἀπὸ τὶς διδακτικὲς ἀνάγ-

30. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ προύχοντες, δὲν ἀναφέρονται στοὺς συνδρομητὲς τοῦ βιβλίου τοῦ Μιχαήλου Περιδικάρη, Προδοίκτης εἰς τὸν Ἑρμῆλον ἢ Δημοκριθηράκλειτον, Βιέννη 1817.

1. Ὁ τυπογράφος αὐτός, Βενετὸς τὴν καταγωγὴ, εἶχε ξεκινήσει σὰν ὑπάλληλος στὸ μοναστηριακὸ τυπογραφεῖο τοῦ S. Jacopo di Ripoli τὸ ὁποῖο διαλύθηκε τὸ 1484 ἀφήνοντας στὴ μέση τὴν ἐκτύπωση τῆς μετάφρασης τοῦ Πλάτωνα ἀπὸ τὸν M. Ficino· ὁ Alopa τέλειωσε μόνος του τὸ βιβλίον τὸ 1485· ἀπὸ τότε δὲν ξέρουμε τί ἔκανε μέχρι τὸ 1494 ὅποτε ἄρχισε ἡ συνεργασία του μὲ τὸν Λάσκαρι. Βλ. *British Museum Catalogue of books printed in the XVth century...*, London 1908, τ. VI, σ. XVI, 665.

2. R. Proctor, *The printing of Greek in the fifteenth century*, Oxford 1900, σ. 80 - 83 (Ἀναλυτικὴ περιγραφή).

3. Proctor, ὁ.π., σ. 78.

4. Ὁ Πάπας ἦταν γιὸς τοῦ Λαυρέντιου Μέδικου.